מועדים לשיחה; קריאות חדשות בחגי ישראל — יום הדין

כך הגיעה צורתו הבסיסית של ראש השנה מידי אפשרות לידי ממשות. מה שהיה במקורו חג לציון הבריאה האלוהית וריבונות האל, והשופר נלווה אליו כתרועת הכתרה למלך, נעשה גם – בחותם ידם של הנביאים, של גלות בבל ושל שיבת ציון – ליום של חידוש ההתקדשות הלאומית והאישית, יום להתבוננות בחטאים ופנייה מהם והלאה, לעתיד של מחויבות חדשה.

את קווי המתאר הללו מילאו חכמינו בפרטים ובצבע. תחילה טבעו את השם "ראש השנה". חז"ל הכירו בארבעה ראשי שנים: אחד בניסן ראש השנה למלכים ולרְגָלים, אחד באלול ראש השנה למעשר בהמה, אחד או חמישה־עשר בשבט ראש השנה לאילן, ואחד בתשרי "לשנים ולשמיטין וליובלות".7משנה, ראש השנה א, א. אך רק אחד בתשרי הוא שקיבל את השם "ראש השנה" ללא תוספות.

המשנה קובעת שבראש השנה "כל באי עולם עוברים לפניו", כלומר לפני ה'.8שם א, ב. איך הם עוברים? תלוי בנוסח המדויק של המילה הבאה, או המילים הבאות, במשנה. בידינו שני נוסחים: "כל באי עולם עוברים לפניו כבְנֵי מרון", ו"כל באי עולם עוברים לפניו כבנומרון". "נומרון" היא כנראה מילה שנגזרה מיוונית ועניינה גדוד – "כחיילות של בית דוד", כדברי הגמרא.9ראש השנה יח ע"א. לנוסח החלופי, "כבני מרון", נותנת הגמרא שם שני פירושים אפשריים. האחד הוא "כבני אמרנא", כלומר כבשים העוברות בשורה כדי שהרועה יספור אותן; והשני: "כמעלות בית מרון", משעול צר שבו, כדברי רש"י, אין שניים יכולים ללכת זה לצד זה.

הקריאה הראשונה, "כחיילות של בית דוד", רואה את ראש השנה בעיקר כחג של המלכת ה'. ה' הוא מלך, השופר מכריז על הגעתו, ואנו, נתיניו וחייליו, נקהלים להצדיע לו. ואילו הקריאות האחרות רואות את ראש השנה בעיקר כיום דין, יום שבו ה' שופט אותנו אחד אחד. פסוק מן התורה המתאר את ארץ ישראל כ"אֶרֶץ אֲשֶׁר ה' אֱלֹהֶיךָ דֹּרֵשׁ אֹתָהּ, תָּמִיד עֵינֵי ה' אֱלֹהֶיךָ בָּהּ מֵרֵשִׁית הַשָּׁנָה וְעַד אַחֲרִית שָׁנָה" (דברים יא, יב) מתפרש בגמרא כרומז לכך ש"מראשית השנה נידון מה יהא בסופה".10שם ח ע"א.

חז"ל פיתחו, בהקשר של ראש השנה, עוד מושג מן המקרא: ספר החיים. כאשר משה מתחנן לה' שיסלח לעם על חטא העגל הוא אומר, "וְעַתָּה אִם תִּשָּׂא חַטָּאתָם, וְאִם אַיִן מְחֵנִי נָא מִסִּפְרְךָ אֲשֶׁר כָּתָבְתָּ" (שמות לב, לב). בתהלים מבקש דוד מה' על הרשעים, "יִמָּחוּ מִסֵּפֶר חַיִּים וְעִם צַדִּיקִים אַל יִכָּתֵבוּ" (סט, כט).

מפורסמת הסצנה של הקריאה בספר הזיכרונות במגילת אסתר: "בַּלַּיְלָה הַהוּא נָדְדָה שְׁנַת הַמֶּלֶךְ, וַיֹּאמֶר לְהָבִיא אֶת סֵפֶר הַזִּכְרֹנוֹת דִּבְרֵי הַיָּמִים וַיִּהְיוּ נִקְרָאִים לִפְנֵי הַמֶּלֶךְ" (ו, א). מזמן לזמן היה המלך קורא תיעוד של מאורעות שהיו וחרץ עליהם את דינו, לעונש או לשכר.

רבי יוחנן גרס כי בראש השנה נפתחים בשמיים שלושה ספרים – אחד לרשעים גמורים, אחד לצדיקים גמורים ואחד לבינוניים. הצדיקים הגמורים נכתבים ונחתמים לאלתר לחיים, הרשעים הגמורים נכתבים ונחתמים לאלתר למיתה, ואילו הבינוניים תלויים ועומדים עד יום כיפור, ואז "זכו – נכתבין לחיים, לא זכו – נכתבין למיתה".11שם טז ע"ב. מנהג נאה

ומקובל הוא לאחל איש לרעהו בלילה הראשון של השנה להיכתב ולהיחתם לחיים טובים לאלתר – ובמשתמע לרמוז לו שהוא צדיק גמור. מי שדן את חברו לכף זכות, אנו מאמינים, נידון כך גם הוא עצמו.

התלמוד הבבלי והתלמוד הירושלמי מציינים שניהם שאת גזר הדין, יהיה אשר יהיה, יש מעשים שיכולים לשנות ולבטל, או לפחות להמתיק במשהו. התלמוד הבבלי מונה ארבעה דברים הקורעים גזר דינו של אדם: "צדקה, צעקה, שינוי השם ושינוי מעשה"; ויש המוסיפים חמישי: "שינוי מקום".12שם. התלמוד הירושלמי מונה שלושה: תפילה, צדקה ותשובה,13ירושלמי, תענית ב, א. ואת שלושתם הוא לומד מתשובת ה' לתפילתו של המלך שלמה בחנוכת המקדש:

וְיִכָּנְעוּ עַמִּי אֲשֶׁר נִקְרָא שְׁמִי עֲלֵיהֶם, וְיִתְפַּלְלוּ וִיבַקְשׁוּ פָּנַי וְיָשֻׁבוּ מִדַּרְכֵיהֶם הָרָעִים – וַאֲנִי אֶשְׁמַע מִן הַשָּׁמַיִם וְאֶסְלַח לְחַטָּאתָם וְאֶרְפָּא אֶת אַרְצָם (דברי הימים ב' ז, יד).

כל המוטיבים שהזכרנו – מלכות ה', היותו שופט כל הארץ, פתיחת הספרים שמעשינו ודיננו נכתבים בהם, קול השופר המזעזע אפילו את המלאכים, הרועה המונה את צאנו, כתיבת הדין בראש השנה וחתימתו ביום כיפור, כוחן של התשובה, התפילה והצדקה להעביר את רוע הגזֵרה – כולם יחדיו מוצאים מקום בַּפיוט אדיר הרושם "ונתַנֶּה תוקף", המצייר תמונה חיה מאין כמוה של ראש השנה בבית דין של מעלה, ככל שהדמיון האנושי יכול להגיע.

עברנו דרך ארוכה מתחנת המוצא שלנו, ראש השנה כמועד בריאת העולם, אך מדרש חז"ל נאה מחזיר אותנו לנקודת ההתחלה הזו. לדעת רבי אליעזר, היום הראשון בבריאת העולם היה כ"ה באלול, וא' בתשרי הוא היום השישי, יום בריאת האדם. ביום הזה נבראו אדם וחוה, ובו ביום חָטאו. ובכל זאת אלוהים סלח להם, או לפחות המתיק את עונשם. בציווי המקורי הִתרה "וּמֵעֵץ הַדַּעַת טוֹב וָרָע לֹא תֹאכַל מִמֶּנּוּ כִּי בְּיוֹם אֲכָלְךָ מִמֶּנּוּ מוֹת תָּמוּת" (בראשית ב, יז). אדם וחוה אכלו ממנו אך לא מתו. עונשם היה רב, אך קל יותר. כנראה נסלח להם. ממשיך המדרש:

אמר הקדוש ברוך הוא לאדם, "זה סימן לבניך: כשם שעמדת לפני בדין היום הזה ויצאת בדימוס [כלומר חננתי אותך], כך עתידין בניך לעמוד לפני בדין ביום זה ויוצאין לפני בדימוס. אימתי? 'בַּחֹדֶשׁ הַשְּׁבִיעִי בְּאֶחָד לַחֹדֶשׁ'".14ויקרא רבה כט, א.

בראש השנה אנחנו דומים לאדם וחוה, נציגיו המובהקים של המין האנושי. אולי חטאנו. אולי איבדנו את גן העדן של התום. לכולנו זה קורה. אבל אנחנו חיים. אנחנו חיים באור ה' ובנדיבות חמלתו. בפשוטה ובמרגשת בתפילות אנו פונים שוב ושוב אל ה' במטבע שטבע רבי עקיבא: "אבינו מלכֵּנו".15תענית כה ע"א. ה' הוא מלכנו, ריבון העולם, מחוקקנו העליון, השופט המוציא דין צדק. אבל הוא גם אבינו ואנו ילדיו – וכלום יכול אב לחסוך חמלה מילדיו? שוב ושוב הוא סולח לנו, וסבלנותו אינה כלה. הורים אנושיים עלולים לאבד את אמונתם בילדם, אך אלוהים – לעולם לא. "כִּי אָבִי וְאִמִּי עֲזָבוּנִי וַה' יַאַסְפֵנִי" (תהלים כז, י).